

VIRTUS

22 | 2015

Leon Wessels

Jagen naar macht

Jachtrechten en verschuivende machtsverhoudingen in Twente, 1747-1815*

81

De jacht maakt al eeuwenlang de tongen los. Tegenwoordig vormen morele vraagstukken het middelpunt van het maatschappelijk debat over de jacht. In de decennia rond 1800 stond de vraag centraal wie er gerechtigd waren om te jagen en waarom. In de voorafgaande eeuwen waren jachtrechten uitgegroeid tot het privilege van de plaatselijke elite. De kritiek op de jachtwetten nam echter toe, met name onder verlichte denkers. De jacht biedt dan ook talloze mogelijkheden voor historisch onderzoek, niet alleen binnen het domein van de ecologische geschiedenis maar ook binnen de sociaal-culturele geschiedenis.¹

Zowel in Groot-Brittannië als in Duitsland zijn uitstekende studies verschenen over de historische relatie tussen jachtrechten en machtsverhoudingen. In Groot-Brittannië sloten koninklijke bossen en particuliere wildparken sinds de dertiende eeuw het gros van de bevolking uit van deelname aan de jacht.² Hoewel na de Engelse Burgeroorlog het aantal private jachtterreinen was geslonken, bleven jachtrechten in de

* Mijn dank gaat uit naar Inger Leemans (Vrije Universiteit Amsterdam), Wijnand Mijnhardt (Universiteit Utrecht) en Wybren Verstegen (Vrije Universiteit Amsterdam) voor het begeleiden van het onderzoek dat voorafging aan dit artikel.

1 M. Knoll, 'Hunting in the eighteenth century. An environmental history perspective', *Historical social research*, XXIX (2004) 9-36.

2 R.B. Manning, *Hunters and poachers. A cultural and social history of unlawful hunting in England 1485-1640* (Oxford-New York, 1993) 1-56; S.A. Miles, *Parks in medieval England* (Oxford-New York, 2009) 47-81; D.C. Beaver, *Hunting and the politics of violence before the English Civil War* (Cambridge, 2008) 152-158.

achttiende eeuw een exclusief, maar niettemin omstreden voorrecht van de elite.³ Op het Europese continent werd het vrije jachtrecht al sinds de Merovingische koningen aan banden gelegd. In het Duitse Rijk was het jachtrecht goeddeels een privilege van de landsheren en in mindere mate van de lagere adel.⁴ In de achttiende eeuw bespotten rationeel-verlichte denkers openlijk de jachtgewoonten van hun landsheren.⁵ In het Oostenrijkse Golling namen tegen het einde van de achttiende eeuw gewelddadige aanvaringen tussen stropers en jachtopzieners toe als gevolg van de algehele weerstand van boeren tegen onderdrukking door het bisschoppelijke bestuur.⁶

In Nederland is nog nauwelijks onderzoek gedaan naar de historische betekenis van de jacht. Dat is des te opmerkelijker, omdat in de Nederlandse Republiek de verschillende jachtwetten sterk afweken van de jachtwetgeving in omliggende landen. Aangezien de soevereiniteit in de Republiek berustte bij de afzonderlijke gewestelijke staten, verschilde ook de jachtwetgeving van gewest tot gewest. In Holland en Utrecht deelde de adel het recht om te jagen met (oud-)burgemeesters en hoge ambtenaren,⁷ terwijl in Friesland en Drenthe ook vermogende boeren over jachtrechten beschikten.⁸ Op het Oost-Nederlandse platteland was de jacht het meest zichtbare privilege van de adel. Het belang dat edelen hechtten aan de jacht leidde tot spot. Tegelijkertijd had de adel nooit het alleenrecht om te mogen jagen.⁹ De jacht was ook in Nederland voorbehouden aan de elite, al verschilde deze van gewest tot gewest. Waarschijnlijk waren er nooit meer dan duizend jagers actief in de Republiek. Het wild werd door de jachtwetten eerder beschermd dan bedreigd.¹⁰

Over jachtconflicten in Twente is reeds een bescheiden publicatie verschenen. De auteur stelt echter ten onrechte dat in 1748 Twentse burgers het recht om te jagen verloren en vijftig jaar lang niet meer mochten jagen.¹¹ De tweede helft van de achttiende eeuw is juist een van de meest interessante episodes uit de Twentse jachtgeschiedenis, aangezien verschillende groepen toen met wisselend succes aanspraken maakten op het jachtrecht. Uiteenlopende opvattingen over soevereiniteit, traditie en natuurrecht komen hierin tot uiting. In dit artikel wil ik de vraag beantwoorden in hoeverre er een relatie bestond tussen de ontwikkeling van het jachtrecht en ver-

3 E. Griffin, *Blood sport. Hunting in Britain since 1066* (New Haven-London, 2008) 109-123.

4 W. Rösener, *Die Geschichte der Jagd. Kultur, Gesellschaft und Jagdwesen im Wandel der Zeit* (Düsseldorf-Zürich, 2004) 83-91, 215-224, 257-259.

5 H.W. Eckardt, *Herrschaftliche Jagd, bäuerliche Not und bürgerliche Kritik. Zur Geschichte der fürstlichen und adligen Jagdprivilegien vornehmlich im südwestdeutschen Raum* (Göttingen, 1976) 150-169.

6 N. Schindler, *Wilderer im Zeitalter der Französischen Revolution. Ein Kapitel alpiner Sozialgeschichte* (München, 2001) 12-26, 173-174, 323.

7 J. Aalbers, 'Geboorte en geld. Adel in Gelderland, Utrecht en Holland tijdens de eerste helft van de achttiende eeuw', in: idem en M. Prak, ed., *De bloem der natie. Adel en patriciaat in de Noordelijke Nederlanden* (Meppel-Amsterdam, 1987) 59-60.

8 C.A. Davids, *Dieren en Nederlanders. Zeven eeuwen lief en leed* (Utrecht, 1989) 61-62.

9 C. Gietman, *Republiek van adel. Eer in de Oost-Nederlandse adelscultuur (1555-1702)* (Utrecht, 2011) 249-265.

10 J. de Rijk, *Vogels en mensen in Nederland 1500-1920* (s.l., 2015) 41, 81-82.

11 J.K. Abbes, *De strijd om het jachtrecht van de kleine steden in Twente. De drost en de Twentse adel tegen de burgerij van Oldenzaal, Ootmarsum en Enschede (1550-1751)* (Enschede, 1997) 49.

schuivende machtsverhoudingen in Twente van 1747 tot 1815. Het accent ligt op de steden Almelo, Oldenzaal en Ootmarsum.

Het *ancien régime*

De kwartieren Salland, Twente en Vollenhove vormden tezamen het gewest Overijssel. De gewestelijke jachtwetgeving werd opgesteld door de Staten van Overijssel. De Statenvergadering bestond uit de Ridderschap (een college van riddermatige, gereformeerde edelen die beschikten over een havezate) en afgevaardigden van de hoofdsteden (Deventer, Zwolle en Kampen).¹² Jachtwetten reguleerden onder andere op welke dieren mocht worden gejaagd, welke instrumenten mochten worden gebruikt en in welk seizoen mocht worden gejaagd. De belangrijkste vraag die in de jachtwetten beantwoord werd, was wie tot het selecte gezelschap van jachtgerechtigden behoorden.

In Overijssel was de jacht wettelijk voorbehouden aan riddermatige edelen en patriciërs uit de hoofdsteden. De laatste groep werd in de zeventiende eeuw nogal schimmig omschreven als inwoners die daar vanouds toe gerechtigd waren.¹³ Twee jachtwetten uit de jaren 1730 verschaffen meer duidelijkheid over deze groep. Deze wetten beperkten het recht om een jager in dienst te nemen tot riddermatige edelen, burgemeesters en leden van de gezworen gemeenten van de hoofdsteden, en 'particuliere ingezetenen' die in het kohier van de duizendste penning voor tenminste 8000 gulden werden getaxeerd.¹⁴ Ook in Overijssel weerspiegelde het jachtrecht de politieke machtsbalans tussen adel en patriciaat.

Geen van de Twentse steden beschikte over stemrecht in de Staten van Overijssel. In beginsel waren in Twente alleen riddermatige edelen gerechtigd om te jagen. Burgers van Twentse steden dienden eerst aan te tonen dat zij van oudsher gerechtigd waren om te jagen, alvorens zij op jacht mochten gaan.¹⁵ De Statenvergadering plaatste de bewijslast dus bij de steden. De Twentse steden Enschede en Ootmarsum reageerden in 1708 met een gedrukte deductie waarin zij hun jachtrechten verdedigden.¹⁶ Tot de Statenvergadering hierover een uitspraak deed, gingen de burgers gewoon op jacht. Zij meenden immers dat zij hun jachtrechten voldoende hadden bewee-

12 A.J. Mensema en A.J. Gevers, 'De Staten als souvereinen van Overijssel 1578-1795', in: E.D. Eijken e.a., ed., *In alle staten. Vierhonderd jaar provinciaal bestuur van Overijssel* (Zwolle, 1978) 35-37.

13 De eerste jachtwet die werd uitgegeven door de Staten van Overijssel stamt uit 1612. Nadien is deze jachtwet meermaals herhaald en aangevuld; Gemeentearchief Dinkelland, Denekamp (GAD), Oud-archief Ootmarsum (OAO), inv.nr. 73, Stukken betreffende geschillen over het jachtrecht, 1612-1716 (afschrift jachtwet 15 maart 1612); Historisch Centrum Overijssel, Zwolle (HCO), Staten van Overijssel (SO), inv.nr. 696, Publicaties van Ridderschap en Steden of hun Gedeputeerden, 1596-1718 (jachtwetten 18 maart 1628, 27 april 1658, 17 juni 1671 en 21 juli 1706); HCO, SO, inv.nr. 697, Publicaties van Ridderschap en Steden of hun Gedeputeerden, 1719-1764 (17 juni 1724, 17 april 1725 en 8 april 1732).

14 HCO, SO, inv.nr. 697 (jachtwetten 17 april 1734 en 18 april 1739).

15 HCO, SO, inv.nr. 696; HCO, SO, inv.nr. 697.

16 *Deductie voor de stad Enscheide* (...) (Deventer, 1708). *Deductie voor de stad Ootmarsum* (...) (Deventer, 1708).

Jacob IV van Wassenaer Obdam (1645-1714) met jachthond en weitas (coll. Stichting Twickel)

zen. Een uitspraak van de Statenvergadering bleef echter achterwege.¹⁷ In de praktijk betekende dit dat er grote onduidelijkheid heerste over de jachtrechten van burgers.

De jachtwet van 1748

In 1747 kwam in Overijssel een einde aan het Tweede Stadhoudersloze Tijdperk. De herinvoering van het Regeringsreglement van 1675 schonk stadhouder Willem IV vergaande bevoegdheden in de benoeming en goedkeuring van bestuurders en hoge ambtenaren.¹⁸ Het herstel van het stadhouderschap was van grote invloed op de jachtwetgeving in Overijssel. Niet lang na zijn aanstelling schreef de stadhouder een brief naar Adolf Julius Borchart van Huffel tot Verborg. Van Huffel was drost van Salland en daardoor tevens voorzitter van de Staten van Overijssel. Willem IV pleitte voor de herinvoering van een jachtwet uit 1675.¹⁹ De stadhouder doelde op een wet die zijn voorganger Willem III op persoonlijke titel had uitgebracht. Deze wet werd destijds

¹⁷ Vgl. Abbes, *De strijd*, 16-50.

¹⁸ J.I. Israel, *De Republiek, 1477-1806* (Franeker, 2008) 1173-1185.

¹⁹ Willem IV stelde tevens voor de boetes te verdubbelen. HCO, SO, inv.nr. 72, Resoluties van Ridderschap en Steden, 1578-1795, fol. 56r.

echter verworpen door de Statenvergadering, omdat de stemhebbende steden niet akkoord gingen.²⁰ Op 11 april 1748 werd de jachtwet van Willem III alsnog uitgevaardigd, zonder dat hier een stemming aan voorafging.²¹

De jachtwet van 1748 was bovenal in het voordeel van de adel. Riddermatige edelen behielden hun jachtrechten en kregen daarenboven de bevoegdheid om overtreders van de jachtwet gevangen te nemen en aan te brengen. Burgemeesters en leden van de gezworen gemeenten van de drie hoofdsteden waren niet langer uit hoofde van hun ambt gerechtigd om te jagen. Wanneer burgers van Deventer, Kampen of Zwolle op jacht wilden, dienden zij te beschikken over een grondbezit ter waarde van tenminste duizend dukaten binnen een en hetzelfde kerspel. Over de jachtrechten van niet-stemhebbende of kleine steden werd met geen woord gerept.²²

De Twentse steden konden het niet slechter treffen met de nieuwe jachtwet. Niet alleen waren zij uitgesloten van het jachtrecht, hun grootste tegenstander in het jachtdebat – de riddermatige adel – zou er op toezien dat geen Twentse burgers meer op jacht gingen. De versterkte machtspositie van de adel kwam voort uit het herstel van het stadhouderlijk patronagestelsel. Als erfstadhouder had Willem IV een invloedrijke positie. Willem IV was de Overijsselse Ridderschap welgezind. Weliswaar bestond er binnen de Ridderschap een staatsgezinde factie, in 1748 waren de sleutelposities – zoals het landdrostschap van Salland en Twente – in handen van orangistische lieden.²³ De stadhouder had dus alle reden om de positie van de Overijsselse adel te versterken. De jachtwet van 1748, die op initiatief van Willem IV en de Ridderschap tot stand kwam, is daar een uitstekend voorbeeld van.

Je zou verwachten dat de jachtwet van 1748 felle protesten uitlokte in de gedupeerde Twentse steden. Uit de bronnen blijkt echter buitengewoon weinig van verzet tegen de jachtwet. Toch zegt de schaarste aan bronnen niet alles. In een brief aan de Staten van Overijssel schreef de advocaat-fiscaal van Twente ‘dat de Heeren Drossten in saeken betreffende het Jagt Reglement de plano procedeerden (...) en dus geene appellatien daer tegens plaets kunnen vinden.’²⁴ Met andere woorden, de drost van Twente stond niet toe dat veroordeelden in hoger beroep gingen, waar het jachtzaken betrof. Burgers hadden dus nauwelijks de mogelijkheid om te protesteren tegen de nieuwe jachtwet.

Verzet in de patriottentijd

Tijdens het stadhouderschap van Willem V nam de kritiek op de bestuurselite toe. In de Republiek heerste het gevoel dat de natie in verval was geraakt. Mede door het

²⁰ Gietman, *Republiek van adel*, 261-262.

²¹ HCO, SO, inv.nr. 72, fol. 56r. HCO, SO, inv.nr. 697 (jachtwet 11 april 1748).

²² HCO, SO, inv.nr. 697 (jachtwet 1748 en 28 aug. 1766).

²³ A.J.C.M. Gabriëls, *De heren als dienaren en de dienaar als heer. Het stadhouderlijk stelsel in de tweede helft van de achttiende eeuw* ('s-Gravenhage, 1990) 235-239.

²⁴ HCO, SO, inv.nr. 4134, Processtukken over een jachtgeschil in Ootmarsum, 1769.

uitbreken van de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog in 1780 onttaarde de situatie in een ware burgeroorlog tussen patriotten en aanhangers van de stadhouder – prinsgezinden of orangisten genaamd.²⁵ In de patriotse visie was het volk soeverein. Dat wil zeggen dat de constituerende macht, de pijler waarop macht is gebaseerd, niet bij de Staten, maar bij het volk lag. Volkssoevereiniteit ging gepaard met een hoge mate van vrijheid en, zo betoogden patriotten, kwam voort uit het Bataafse verleden.²⁶

De verstoorde relatie tussen edelen en burgers in Twente bleek een voedingsbodem voor het patriotisme. Tijdens een vergadering van patriotse leiders van de kleine steden van Overijssel beschreef de dagvoorzitter het doel van de patriottenbeweging als de verdediging van ‘rechten en vrijheden onzer steden (...) die, helaas te lang en al te wederrechtelijk, door ene ongematigde aristocratie (...) vertrappt en vertreden zijn.’²⁷ Patriotten organiseerden en bewapenden zich in de vorm van schutterijen. Kopstukken van de patriottenbeweging wisten een zetel te bemachtigen in de stadsbesturen.²⁸

86

Het jachtrecht groeide uit tot een van de grootste twistpunten. In 1781 klaagde de toenmalige drost van Twente al dat ‘veele tot de jagd onberegigde ingeseetenen’ in zijn drostambt de jachtwet overtraden.²⁹ Studies naar jachtconflicten in vroegmodern Engeland en Oostenrijk maken duidelijk dat grootschalige stroperijen een indicatie konden zijn van sociale onvrede.³⁰ Het stropen van zogenaamd edel wild – herten in het bijzonder – was tevens een symbolische aanval op de macht van edelen en (andere) grootgrondbezitters.

In Twente begon het georganiseerde verzet tegen de jachtwetgeving met de publicatie van Jan Willem Racers *Verhandeling over het recht der jagt* in 1781. Racer (1737-1816) was een jurist uit Oldenzaal. In de patriottentijd werd hij onder meer aangesteld als burgemeester en commandant van het Genootschap der Vrije Burgermilitie.³¹ Zijn verhandeling, die ruim vierhonderd pagina’s telde, was een betoog voor het toekennen van jachtrechten aan de kleine steden van Overijssel en in het bijzonder aan Oldenzaal. Verschillende Twentse steden zonden een exemplaar van Racers verhandeling naar de Staten van Overijssel.³²

Volgens Racer was het jachtrecht gebaseerd op twee pijlers: natuurlijke vrijheid en historische wetgeving. Van nature was ieder mens vrij om te jagen. Alleen door wetgeving konden groepen mensen worden uitgesloten van het jachtrecht. Hij ver-

25 Israel, *De Republiek*, 1203-1213.

26 S.R.E. Klein, *Patriots republikanisme. Politieke cultuur in Nederland (1766-1787)* (Amsterdam, 1995) 285-286.

27 GAD, OAO, inv.nr. 75, Notulen van vergaderingen der verenigde kleine steden van Overijssel, 1785-1787 (vergadering 4 okt. 1785).

28 M.A.M. Franken, ‘Slotbeschouwing’, *Overijsselse historische bijdragen*, IC (1984) 216-218.

29 GAD, OAO, inv.nr. 74, Stukken betreffende het recht van jacht, ijk en andere stadsrechten, 1781-1787 (brief namens de drost van Twente, 25 mei 1781).

30 Manning, *Hunters*, 232-236; Schindler, *Wilderer*, 12-26, 173-174, 323; Beaver, *Hunting*, 10-11, 152-154.

31 G.J. Hebben, ‘Oldenzaal’, *Overijsselse historische bijdragen*, IC (1984) 98-112; J.W. Mistrat Haarhuis, *Jan Willem Racer. Advocaat en patriot in Twente* (Oldenzaal, 2010) 4-20.

32 HCO, SO, inv.nr. 4127ii, Exemplaren in drievoud van Racers *Verhandeling over het recht der jagt*.

Hazenjacht (aquarel, Hendrik Meijer, circa 1754-1793; coll. Rijksmuseum Amsterdam)

volgde zijn betoog met een beschouwing van de jachtwetten die van invloed waren op het Overijsselse rechtsgebied vanaf keizer Karel de Grote. In geen van de jachtwetten van vóór 1748 waren de kleine steden uitgesloten van het jachtrecht. Zodoende kwam Racer tot de slotsom ‘dat de Kleine steden en derzelve burgeren (...) het recht van jacht hebben en behouden, om dat zy het niet hebben verlooren.’ De jachtwet van 1748 was een inbreuk op de rechten van de kleine steden en moest geweten worden aan ‘een verlies van geheugen, omtrent het verleedene’.³³

Racers verhandeling was van grote invloed op de Twentse patriottenbeweging en het verzet tegen de jachtwetgeving. In de jaren na zijn publicatie ontvingen de Staten van Overijssel uit Twentse steden stapels verzoekschriften over het jachtrecht. De Oldenzaalse verzoekschriften werden opgesteld door het stadsbestuur. Een dankbrief namens zo’n tweehonderd burgers alsmede alle leden van de kleermakers-, schoenmakers-, smids-, en weversgilden, toont aan dat het stadsbestuur brede steun ontving van de Oldenzaalse bevolking.³⁴ De verzoekschriften uit Ootmarsum werden opgesteld door een burgercomité onder leiding van Anthony Vosding van Beverforde (1756-1833), zoon van de hofmeier van Ootmarsum, die in de patriottentijd commandant werd van de schutterij en burgemeester van Ootmarsum.³⁵ Meermaals onderte-

33 J.W. Racer, *Overijsselsche gedenkstukken. Eerste stuk, vervattende eene verhandeling over het recht der jagt, van de kleine steden in Overijssel, en in het byzonder van Oldenzaal (...)* (Leiden, 1781) 1-3, 112, 122, 136-137.

34 Kennis- en informatiecentrum De Verdieping, Enschede, Twente – kleine steden, inv.nr. 21, Adres van dankbetuiging namens ingezetenen van Oldenzaal aan het stadsbestuur.

35 P.H.L. Spee, ‘Ootmarsum’, *Overijsselse historische bijdragen*, IC (1984) 131-152.

kenden meer dan honderd inwoners van Ootmarsum een verzoekschrift.³⁶

De redenering van de petitionerende Twentse burgers vertoonde sterke gelijkenissen met die van Racers. De kern van Racers betoog, de natuurlijke vrijheid en de historische wetgeving, werd ook door de Twentse steden aangegrepen om hun claim te onderbouwen. In een van de verzoekschriften verwoordden de schrijvers dit als volgt:

Ook leert dit de natuure van het recht van jagt der kleine steden en derzelver burgeren, (...) door hun uit de natuurlijke vrijheid te zijn behouden, waar van zij dan ook, in gelijkheid van anderen, het zij edelen of burgeren, in deeze provincie moeten jousseeren.³⁷

Het stadsbestuur vulde Racers argumentatie aan met praktische bewijzen. De verzoekschriften gingen gepaard met schriftelijke verklaringen van hoogbejaarde streekgenoten.³⁸ Dit soort getuigenissen waren niet ongebruikelijk.³⁹ Het jachtrecht werd gepresenteerd als een oud recht dat de Staten van Overijssel in 1748 ten onrechte hadden afgeschaft. Over de vraag waarom het stadsbestuur het jachtrecht als zodanig presenteerde kan worden getwist. Enerzijds kan worden beargumenteerd dat deze toevoeging het behoudende, particularistische element van de patriottenbeweging illustreert, dat door meerdere historici is beschreven.⁴⁰ Anderzijds diende deze voorstelling mogelijk als een legitimatie voor vernieuwing.

De Statenvergadering ontving geen verzoekschrift uit Almelo. De stad was onderdeel van de heerlijkheid Almelo en Vriezenveen, een juridische enclave in Twente. Van oudsher regeerden telgen uit het adellijke geslacht Van Rechteren als heer van Almelo. De Van Rechterens maakten aanspraak op exclusieve jachtrechten. Zij accepteerden geen bemoeienissen van de Staten van Overijssel.⁴¹ In de jaren 1780 woedde in Almelo een hevige strijd tussen patriotse burgers en de familie Van Rechteren.⁴² Het centrale twistpunt was de benoeming van burgemeesters. De jachtwetgeving in de heerlijkheid stond ogenschijnlijk niet ter discussie. Tijdens deze turbulente periode liet de toenmalige vrouwe van Almelo, Sophia Carolina Florentina gravin van Rechteren tot Almelo, een beschilderd behang aanbrengen in haar jachtkamer op het kasteel.⁴³ De schildering toont de gravin, die gehuld in een deftige jurk een wand-

³⁶ GAD, OAO, inv.nr. 74.

³⁷ HCO, SO, inv.nr. 4130, Ingekomen stukken bij Ridderschap en Steden over jachtzaken (verzoekschrift uit Oldenzaal, 10 april 1783).

³⁸ HCO, SO, inv.nr. 4130.

³⁹ Vgl. N. Whyte, *Inhabiting the landscape. Place, custom and memory, 1500-1800* (Oxford, 2009) 1-2.

⁴⁰ I.L. Leeb, *The ideological origins of the Batavian Revolution. History and politics in the Dutch Republic 1747-1800* ('s-Gravenhage, 1973) 279-280; L.H.M. Wessels, 'Over heden en verleden in het tweede tijdvak. Historie, verlichting en revolutie: enkele impressies bij een beoordeling van de ideologische positie van Nederlandse Patriotten', in: Th.S.M. van der Zee, J.G.M.M. Rosendaal en P.G.B. Thissen, ed., *1787. De Nederlandse revolutie?* (Amsterdam, 1988) 243-245; M.R. Prak, 'Citizen radicalism and democracy in the Dutch Republic: The Patriot movement of the 1780s', *Theory and society*, XX (1991) 93-95.

⁴¹ J. Schrassert, *Deductie van de rechten en gerechtigheden der heerlijkheid Almelo* (Harderwijk, 1749) 72-73.

⁴² R.M. Kemperink, 'Almelo', *Overijsselse historische bijdragen*, IC (1984) 113-130.

⁴³ J. Streng, 'Hausmacht en Republiek. De graven van Rechteren en de heerlijkheid Almelo tijdens het Oude Bewind', in: A. Gevers e.a., ed., *Mensen van adel. Beelden, manifestaties, representaties* (Hilversum,

Jachtafereel op een behangschildering in Huis Almelo, circa 1785 (*part. collectie*)

ling maakt met haar hondje, terwijl twee jagers van Huis Almelo op een groep vogels schieten. In deze verbeelding van het Almelose platteland tast niets de heerlijke rechten van de vrouwe van Almelo aan.

Het principe van de jacht als een natuurlijke vrijheid werd gebaseerd op verlichte ideeën over natuurrechten en volkssoevereiniteit. De argumentatie van Racer, en in het verlengde daarvan die van de Twentse steden, vertoonde gelijkenissen met John Lockes theorieën over de overheid. Locke stelde dat de mens van nature vrij was, dat wil zeggen dat hij in principe niet was onderworpen aan andermans wil. Een zekere mate van overeenstemming – een contract – was daarom een noodzakelijke voorwaarde voor het uitoefenen van politieke macht.⁴⁴ De gelijkenis met Lockes gedachtegoed was niet toevallig. Zijn theorieën over de overheid waren van grote invloed op het Nederlands republicanisme, dat onder patriotten wijdverbreid was. Aan de hand van Locke werd hervorming van het bestaande stelsel gelegitimeerd.⁴⁵

2007) 120.

44 J.H. Tully, 'John Locke', in: J.H. Burns en M. Goldie, ed., *The Cambridge history of political thought, 1450-1700* (Cambridge, 1994) 616-652.

45 Klein, *Patriots republikenisme*, 206; E.H. Kossmann, *Political thought in the Dutch Republic* (Amsterdam, 2000) 193; W.R.E. Velema, *Republicans. Essays on eighteenth-century Dutch political thought* (Leiden, 2007) 174.

Debatten in de Statenvergadering

Naar aanleiding van de vele verzoekschriften van de kleine steden, stelden de Staten van Overijssel een jachtcommissie samen onder voorzitterschap van Derk Ernst van Voerst tot Averbergen. De commissie had als taak om aan de hand van de verzoekschriften én een eigen onderzoek naar de jachtwetten, een adviesrapport te schrijven over een eventuele hervorming van de jachtwetgeving.⁴⁶

In augustus 1783 presenteerde Van Voerst het adviesrapport in de Statenvergadering. Hij meende dat het jachtrecht was gebaseerd op twee pijlers. In de eerste plaats werd het jachtrecht geassocieerd met de soevereine macht in de provincie. Ridderchap en Steden maakten het bestuur van de provincie uit en waren derhalve gerechtigd tot de jacht. De tweede pijler van het jachtrecht was grondbezit. Wie voor een bepaalde waarde aan landgoederen bezat, 'waar op het wild ter voedinge kan weiden en vliegen', zou volgens de commissie moeten worden beloond met het jachtrecht.⁴⁷

90

De aanspraken op jachtrechten door de Twentse steden correspondeerden niet met de twee pijlers van het jachtrecht. Van Voerst en de zijnen waren bereid de jachtrechten van deze steden te erkennen, maar niet als natuurrecht, zoals de steden hadden betoogd. Het jachtrecht van de Twentse steden werd erkend als een soort gewoonterecht, aangezien zijn burgers vóór 1748 vele jaren hadden gejaagd. In lijn met de pijlers van het jachtrecht, werden uitsluitend jachtrechten verleend aan burgemeesters en burgers die beschikten over een nader te bepalen grondbezit.⁴⁸

Het rapport dat de jachtcommissie presenteerde was een advies. De nieuwe wetgeving over de jacht werd uiteindelijk bepaald door de Staten van Overijssel. Vóór de stemming plaatsvond, probeerden burgers van Oldenzaal en Ootmarsum achter de schermen al invloed uit te oefenen op leden van de Staten. In een brief aan het burgercomité van Ootmarsum beloofde de gezworen gemeente van Deventer de magistraat 'op het ernstigste en instandhoudendste te verzoeken' de jachtrechten van de kleine steden te verdedigen.⁴⁹ Jan Willem Racer onderhield contacten met Joan Derk van der Capellen tot den Pol (1741-1784). Van der Capellen had als lid van de Ridderschap zitting in de Statenvergadering. Hij groeide uit tot een van de meest invloedrijke personen in de vroege patriottentijd en was vooral bekend om zijn pleidooi voor de afschaffing van de gehate drostendiensten. Racer hield Van der Capellen goed op de hoogte van de eisen van de Twentse steden. Zijn verhandeling over de jacht las Van der Capellen 'met het uiterste genoegen'.⁵⁰ Van der Capellen spoorde Racer aan naar Deventer te komen, waar de Landdag werd gehouden, om hem te adviseren over komende vergaderingen over het jachtrecht. 'Uwen raad en kundigheden zal ik daar zeer nodig hebben.'⁵¹

⁴⁶ HCO, SO, inv.nr. 107, Resoluties van Ridderschap en Steden, 1783, fol. 54v-55r.

⁴⁷ HCO, SO, inv.nr. 107, fol. 71v-82r.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ GAD, OAO, inv.nr. 74 (brief 8 feb. 1783).

⁵⁰ W.H. de Beaufort, *Brieven van en aan Joan Derck van der Capellen van de Poll* (Utrecht, 1879) 263.

⁵¹ De Beaufort, *Brieven*, 647-650.

In september vergaderden de Statenleden over de jachtwetgeving. Van der Capellen nam in een uitvoerig betoog afstand van de conclusies van de jachtcommissie. Een aantal van zijn argumenten kwamen overeen met die van Racer. Zo stelde Van der Capellen het jachtrecht voor als een natuurlijk recht, een van de voornaamste uitgangspunten van Racers verhandeling. Van der Capellen ging echter verder dan eerdere pleitbezorgers van de jachtrechten van kleine steden.

De verschreeven Edelen met de Regeeringen der Steden *zijn* de Souverainen niet, maar zij *representeeren*, dat is vertoonen als magthebbenden, de *Staat*en, dat is de onderscheiden *Stand*en des volks, bestaande uyt de Edelen of Adelstand; de Burgers of Burgerstand, en de Boeren of Boerenstand, bij welke drie *Stand*en of *Staat*en des volks van Overijssel, dat is het *geheele* volk, de Souverainiteit oorspronkelijk en onvervreemdbaar is berustende.⁵²

In zijn kritiek op de jachtcommissie ondermijnde Van der Capellen de veronderstelde soevereine macht van de Ridderschap en de stemhebbende steden. Het volk was soeverein en de Statenleden waren slechts zijn vertegenwoordigers. Niemand had volgens Van der Capellen ooit de macht gehad om het jachtrecht in Overijssel als privilege op te eisen, zelfs niet de ‘door heerschzugt dronkenen Philips’.⁵³ Feitelijk problematiseerde hij de machtsbasis van het gezag als geprivilegieerde groep. Hij sloot daarmee aan bij een overkoepelend debat over aristocratie en privileges dat in de achttiende eeuw op het Europese continent werd gevoerd.⁵⁴

91

Van der Capellen hoopte dat de uitbreiding van het jachtrecht van ‘heilzamen invloed’ zou zijn op de ‘wapenhandel’. Een volk dat geen wapens bezat was volgens hem gedoemd tot onderdrukking. De jacht was een middel waarmee het wapenbezit en de wapenoefening kon worden bevorderd.⁵⁵ Volgens dezelfde redeneertrant was Van der Capellen een voorstander van de oprichting van schutterijen.⁵⁶ De idee dat een volk zijn onafhankelijkheid uitsluitend kan behouden wanneer het in staat is zichzelf actief te verdedigen, was een radicale interpretatie van het klassieke burgerschaps-ideaal. De burger moest zijn vrijheid met wapens beschermen.⁵⁷

Van der Capellen had niet veel aanhang in de Ridderschap. Alleen Adolph Warner van Pallandt van Zuthem, drost van IJsselmuiden, steunde zijn betoog.⁵⁸ De overige leden van de Ridderschap voelden er weinig voor om de jachtwet van 1748 in te trekken. Het zou de geloofwaardigheid van het gewestelijk gezag aantasten.⁵⁹ De hoofdsteden achtten het jachtrecht van de kleine steden bewezen, maar voor hen was Van

⁵² HCO, SO, inv.nr. 107, fol. 95r-100r (de gecursiveerde woorden zijn in het originele stuk onderstreept).

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ C.B.A. Behrens, *The Ancien Régime* (Londen, 1975) 46-62; A. de Dijn, *French political thought from Montesquieu to Tocqueville. Liberty in a levelled society?* (New York, 2008) 33-34.

⁵⁵ HCO, SO, inv.nr. 107, fol. 95r-100r.

⁵⁶ M. de Jong, *Joan Derk van der Capellen* (Groningen-'s-Gravenhage, 1921) 668.

⁵⁷ W.R.E. Velema, *Omstreden Oudheid. De Nederlandse achttiende eeuw en de klassieke politiek* (Amsterdam, 2010) 15.

⁵⁸ HCO, SO, inv.nr. 107, fol. 94v-95r en 103r.

⁵⁹ Ibidem, fol. 101v-102r.

der Capellens betoog te radicaal. Zij wensten slechts de situatie van vóór 1748 te herstellen.⁶⁰ Aangezien geen van de kampen over een erkende meerderheid beschikte, stelde men de beslissing uit.

De jachtwetgeving stond voor het eerst weer op de agenda in december 1783. De afgevaardigden van de hoofdsteden kwamen met een voorstel voor een resolutie. Totdat een nieuwe jachtwet was uitgevaardigd, werd het alle burgers van zowel de grote als de kleine steden toegestaan om te jagen – al werd het jachtrecht van de kleine steden beperkt tot het drostambt waarin de steden zich bevonden.⁶¹ Het voorstel werd gesteund door Van der Capellen en zijn medestander.⁶² De steden beschikten daarvoor over een minimale meerderheid. De overige leden van de Ridderschap waren faliekant tegen het voorstel, in het bijzonder de Twentse drost, Sigismund Vincent Gustaaf Lodewijk graaf van Heiden Hompesch tot Ootmarsum. Op waarschuwendetoon stelden zij hun tegenstanders verantwoordelijk voor ‘alle onheilen, welke hier uyt voor de provincie zullen koomen te resulteren’.⁶³

92

De tijdelijke resolutie werd als een overwinning gevierd in de Twentse steden. In Ootmarsum verzamelde het stadsbestuur nog in dezelfde maand de burgerij op het marktplein. De burgemeesters verklaarden plechtig dat de burgers weer beschikten over de ‘aloude possessie der jagdgerechtigheid’. Terwijl de jachthoorn werd geblazen trokken de burgers naar het jagershuis achter het bos van Van Heiden Hompesch. Daar aangekomen deelden de burgemeesters mede ‘dat ieder van daar verders mogte gaen jaegen waer t hem beliefte’.⁶⁴ Na jaren van verzet hadden de Twentse burgers hun doel bereikt.

Restauratie

De inval van een Pruisisch leger in september 1787 maakte een einde aan de burgeroorlog in de Republiek. Veel patriotten vluchtten naar het buitenland. De macht van de stadhouder en de regenten die hem trouw waren werd hersteld.⁶⁵ De restauratie betekende allermint een definitieve oplossing voor de bestaande spanningen. De weifelende stadhouder Willem V voerde niet de broodnodige hervormingen door. Achter de schermen probeerden de verbannen patriotten uit alle macht hun gedachtegoed levend te houden. De Franse Revolutie in 1789 was een waarschuwing voor het heersende gezag.⁶⁶

Een maand na de inval van de Pruisische troepen ordonneerden de Staten van Overijssel, ‘in consideratie genoomen hebbende de tegenswoordige tijds-omstandig-

60 Ibidem, fol. 100r-101v.

61 Ibidem, fol. 147v-148r.

62 Ibidem, fol. 148r-148v.

63 Ibidem.

64 GAD, OAO, inv.nr. 10, Ingekomen stukken en minuten van resolutiën, publicatiën en uitgegane stukken, 1781-1795 (memorie 23 nov. 1790).

65 Israel, *De Republiek*, 1217-1229.

66 S.M. Schama, *Patriots and liberators. Revolution in the Netherlands 1780-1813* (Londen, 2005) 143-163.

Jan Willem Racer (*silhouet-
tekening, 1786; coll. Museum
Palthehuis, Oldenzaal*)

93

heeden', dat het jachtseizoen vroegtijdig werd gesloten.⁶⁷ Het verbod duurde bijna twee jaar.⁶⁸ Een nieuwe jachtcommissie, onder leiding van Adolf Warner van Pallandt tot Beerze, kreeg de opdracht een concept-jachtwet te ontwerpen.⁶⁹ In augustus 1789 presenteerde Van Pallandt het voorstel. Riddermatige edelen behielden hun jachtrechten. De jachtrechten van de hoofdsteden bleven beperkt tot leden van het stadsbestuur en burgers met een bepaald bezit aan onroerend goed. Vervolgens kende de commissie jachtrechten toe aan alle burgemeesters en secretarissen van de kleine steden, alle schouten en richters, burgers die voor tenminste drieduizend gulden aan on-

⁶⁷ HCO, SO, inv.nr. 111, Resoluties van Ridderschap en Steden, 1787, fol. 420r.

⁶⁸ HCO, SO, inv.nr. 111, fol. 419v. HCO, SO, inv.nr. 112, Resoluties van Ridderschap en Steden, 1788-1789, fol. 119r-119v, 146r, 150r-151r.

⁶⁹ HCO, SO, inv.nr. 113, Resoluties van Ridderschap en Steden, 1789-1790, fol. 82v-83r.

roerend goed bezaten en rentenierende plattelandbewoners met een bezit van tenminste vijftienduizend gulden.⁷⁰

Ridderschap en Steden gingen akkoord met de resolutie. Namens de Ridderschap werd hier echter aan toegevoegd, dat zij vooral instemde ‘om blijk te geeven van hunne toegeevelijkheid en welmeenende begeerte, om de onderlinge harmonie tusschen de respectieve Staatsleden te conserveeren’.⁷¹ De edelen waren zich bewust geworden van de kritiek die de afgelopen jaren was geuit op hun machtspositie en waren bereid concessies te doen. De jachtwet was vooralsnog één jachtseizoen geldig maar werd het volgende jaar in min of meer ongewijzigde vorm uitgevaardigd.⁷²

94

In Twente gingen de burgers van de kleine steden opnieuw op jacht. Een dagboekschrijver uit Ootmarsum schreef in de dagen na de bekendmaking van de jachtwet van 1790: ‘Veele burgers gaan ter jagt’, en: ‘De liefhebbers der jagt jagen sterk’. Volgens de schrijver lieten verschillende burgers zelfs hun huizen hoger taxeren. Op die manier konden zij voldoen aan de minimumeis aan onroerend goed om te mogen jagen.⁷³

Een aantal edelen was minder te spreken over de nieuwe jachtwet. In 1791 liet Carel George graaf van Wassenaer Obdam, in zijn hoedanigheid van heer van Twickel, Dubbelink en Weldam een ‘Requeste’ drukken voor de Staten van Overijssel. Hij beschuldigde de nieuwe jachtgerechtigden ervan om uit onwetendheid of zelfs uit boze opzet te jagen in zijn private jachtterrein. Deze situatie deed Van Wassenaer denken aan het ‘anarchicque tydstip van den jaare 1704 tot 1748’ en de ‘trouble dagen van 1783 tot 1787’. Hij vroeg de Staten om zijn vrijheid van jacht rondom zijn havezaten te erkennen.⁷⁴

De omwenteling van 1795

In de winter van 1794 op 1795 veroverden Bataafs-Franse legers de Republiek. Stadhouder Willem V vluchtte halsoverkop het land uit. Revolutionaire comités namen de macht over in de steden en lieten verkiezingen uitschrijven voor een nieuw stadsbestuur. De Republiek der zeven verenigde Nederlanden werd omgedoopt tot de Bataafse Republiek. In de nieuwe Republiek kregen op den duur alle inwoners dezelfde rechten. De Nationale Vergadering was de eerste gekozen volksvertegenwoordiging van Nederland. De politieke verdeeldheid tussen gematigde federalisten en radicale

⁷⁰ HCO, SO, inv.nr. 113, fol. 93r-96v.

⁷¹ HCO, SO, inv.nr. 113, fol. 98v, 115v-116r, 129v, 142v-143r. HCO, SO, inv.nr. 114, Resoluties van Ridderschap en Steden, 1790, fol. 9v-10r.

⁷² HCO, SO, inv.nr. 114, fol. 9v-10r, 57v-58r, 73v-74v, 93r-94r, 103v-104r, 108r-114r, 117r, 126r-126v.

⁷³ W.H. Dingeldein, ‘Uit het dagboek van Joan Georg Dröghoorn te Ootmarsum, 1790-1793’, *Verslagen en mededeelingen van de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis*, LVI (1940) 110-112.

⁷⁴ Huisarchief Twickel, Delden, inv.nr. 3161, Verzoekschrift van Carel George van Wassenaer Obdam aan de Staten van Overijssel, 1791.

voorstanders van een eenheidsstaat bleek echter problematisch.⁷⁵

Tijdens een vergadering van de Staten van Overijssel viel een groep afgevaardigden van de 'municipaliteiten' – naar het Franse woord voor gemeente of gemeenschap – de vergaderzaal binnen en sommeerde de leden van de Ridderschap de vergadering te verlaten. Het nieuwe gewestelijke bestuur noemde zich Provisionele Representanten van het volk van Overijssel.⁷⁶ De politieke rol van de adel was voorlopig uitgespeeld. Onder de Representanten bevonden zich hoofdzakelijk lieden zonder politieke ervaring die niet tot de traditionele machtsgroepen behoorden.⁷⁷

Een van de eerste voornemens van de Representanten was de herziening van de jachtwet. Totdat een nieuwe wet was uitgevaardigd, mocht in Overijssel niemand jagen. Voor sommige edelen was deze inbreuk op hun rechten onacceptabel. De jagers van Sophia van Rechteren bleven doorgaan met de jacht alsof er niets was veranderd.⁷⁸ Een telg uit de familie Sloet, die resideerde op de havezate Everlo bij Volthe, ging samen met een tuinman en een jachthond op jacht. Hij werd veroordeeld door Jan Willem Racer, die was aangesteld als drost van Twente.⁷⁹ Tijdens het *ancien régime* hadden de edelen op handhaving van de jachtwetten gehamerd. Vrijwel alle jachtwetten die de Staten van Overijssel hadden gepubliceerd begonnen met klachten over voortdurende schending van de jachtwetten en de desastreuze gevolgen voor de wildstand. Na de Bataafse revolutie waren de rollen omgedraaid. Edelen werden beschuldigd van stroperij, terwijl de voormalige patriotten hen beboetten.

95

De Representanten vergaderen over het jachtrecht

De debatten over de nieuwe jachtwetgeving begonnen in september 1795. Een vijftal Representanten hield een betoog over hoe de nieuwe jachtwet er volgens hen moest uitzien. Jacob van Riemsdijk, Representant namens Hardenberg, en Jan ter Pelkewijk, Representant namens Heino, stelden voor dat iedereen vrij mocht jagen op de grond die hij bezat. Onverdeelde gemeenschappelijke gronden werden aangewezen als jachtterrein voor landloze jagers. In een eigen interpretatie van de Revolutionaire leus, sprak Van Riemsdijk over 'Vrijheid, Gelijkheid, Veiligheid en Eigendom.' De vraag of de eigenaar of de pachter het jachtrecht op zijn grond toekwam werd niet beantwoord. Van Riemsdijk liet deze kwestie aan de eigenaar en de pachter zelf over. Zijn sympathie lag echter bij de pachter, omdat deze 'meerder voedsel voor zijne

75 J. Kloek en W. Mijnhardt, *1800. Blauwdrukken voor een samenleving* ('s-Gravenhage, 2001) 144-145; Schama, *Patriots*, 178-194.

76 W.J. Meeuwissen, 'Overgang naar een nieuwe tijd 1795-1813', in: Eijken e.a., *In alle staten*, 76-99; E.D. Eijken, *Compendium van het Overijssels recht vóór 1811* (Kampen, 2007) 46, 74-75.

77 J. Folkerts en J.H. Wigger, 'De eerste volksvertegenwoordigers uit Twente in 1795', in: P. Brood, P. Nieuwland en L. Zoodsma, ed., *Homines novi. De eerste volksvertegenwoordigers van 1795* (Amsterdam, 1993) 339-345.

78 HCO, SO, inv.nr. 5406, Ingekomen stukken van algemene aard, 1795 (brief 29 aug. 1795).

79 HCO, Drostambt Twente, inv.nr. 31, Stukken betreffende een zoon van A. Sloet tot Everlo, verdacht van 'onregelmatig' jagen, 1795.

huishoudinge nodig heeft'.⁸⁰ Voor beide heren gold grondbezit als de belangrijkste factor voor het jachtrecht.

De Representanten Gerard Frans Brons en Gerrit Jan Troost namen een ander standpunt in. Zij vertegenwoordigden respectievelijk de Twentse steden Delden en Almelo. De jacht moest volgens beide heren gebaseerd zijn op 'Gelijkheid, Vrijheid en het aangeboren regt van den mensch'. Meer concreet bedoelden zij dat het jachtrecht onafhankelijk moest zijn van stand of grondbezit. Jachtrechten op basis van grondbezit benadeelden niet alleen jagers zonder grondbezit, maar ook kleine grondbezitters. De aantrekkingskracht van de jacht werd immers voor een groot deel bepaald door de achtervolging van het wild en daarvoor was veel ruimte nodig. Brons en Troost vreesden dat twee groepen onevenredig zouden profiteren van een jachtrecht op basis van grondbezit: 'De Zogenaamde Edelen en eenige weinige Ingezetenen welke veele Landgoederen bij of omstreeks haare woonhuyzen of buitenplaatsen bezitten'.⁸¹

96 Het alternatief dat de twee Representanten presenteerden was een vrij recht om te jagen voor alle inwoners van Overijssel. Buiten besloten hoven mocht iedereen jagen, mits geen schade werd aangericht aan landerijen. Wie gebruik wenste te maken van dit recht diende echter wel jaarlijks een paar gulden te betalen, ter conservatie van het wild en om de 'Zwakken Staat van de Finantien dezer Provintie' te verbeteren.⁸² Brons en Troost wilden het jachtrecht niet koppelen aan grondbezit maar aan het betalen van een jaarlijkse contributie. Een enkele Representant vond hun ideeën nog niet ver genoeg gaan, omdat de jaarlijkse contributie arme gezinnen het dagelijks brood zou ontnemen. Joan Coenraad Druman, Representant namens Colmschate, stelde voor alleen contributie te heffen wanneer met meer dan één hond werd gejaagd – een teken van weelde, aldus Druman.⁸³

De vijf Representanten die hun visie over het jachtrecht verwoordden, maakten allemaal gebruik van een legitimatie op basis van de revolutionaire idealen gelijkheid en vrijheid. Toch bestonden er grote verschillen tussen de sprekers. De vraag was of de jacht moest worden gekoppeld aan grondbezit, contributie of volledig vrij moest zijn. Geen van de sprekers verwees echter naar jachtrechten uit het verleden. De nieuwe jachtwet moest een radicale breuk met het verleden vormen. Niet de historische rechtmatigheid, maar de gewenste jachtpraktijk stond centraal in de argumentatie.

De jachtwet van 1795

De Representanten stelden een jachtcommissie samen, die verantwoordelijk was voor een nieuwe jachtwet. De commissie bestond onder meer uit Jacob van Riemsdijk

⁸⁰ HCO, SO, inv.nr. 5273, Resoluties van de Provisionele Representanten van het Volk van Overijssel, 1795, fol. 246r-254r, 270v-271v.

⁸¹ HCO, SO, inv.nr. 5273, fol. 263v-269r.

⁸² Ibidem.

⁸³ HCO, SO, inv.nr. 5273, fol. 299r-301r.

en Gerard Frans Troost, die in de voorgaande vergadering over het jachtrecht hadden gesproken.⁸⁴ In september 1795 publiceerden de Representanten de nieuwe jachtwet. De vorige wetten strookten niet met het gelijkheidsideaal van het revolutionaire be-wind.

De nieuwe jachtwet was ronduit revolutionair. Het eerste statuut verleende jachtrecht aan alle inwoners van de provincie, mits zij een bedrag van drie gulden betaalden. Het onderscheid tussen edelen, burgers van bepaalde steden, ambtsdra-gers, grondbezitters en andere inwoners kwam volledig te vervallen. Inwoners die het jachtrecht hadden gekocht werden zelfs aangemoedigd om geen acht te slaan op ‘eenige oude zogenaamde Privilegien, welke eenige Havezaten of heerlykheden in deze Provincie hebben gesustineerd’. Deze privileges werden met onmiddellijke in-gang afgeschaft, ‘als tegen de Gelykheid strydende’.⁸⁵

Voorafgaand aan het jachtseizoen moest iedereen die wenste te jagen zich laten registreren bij een stadssecretaris of landrichter. Ter plekke moest hij dan ook be-talen voor zijn deelname aan de jacht en eventueel voor zijn hond(en). Stadssecr-etarissen en landrichters hielden lijsten bij met jachtgerechtigden, zodat zij konden toezien op naleving van de jachtwet. Aan de hand van deze lijsten en een aantal aan-vullende bronnen is het mogelijk een voorzichtige analyse te maken van de Twentse jachtgerechtigden in 1795.

In tabel 1 wordt het aantal jachtgerechtigden afgezet tegen het aantal huishou-dens in drie Twentse steden. In Oldenzaal en Ootmarsum lag het aantal jachtgerech-tigden ongeveer op één per tien huishoudens. In Almelo lag dit beduidend lager. Het aantal jachtgerechtigden is lager dan je zou verwachten op basis van de massaal on-dertekende verzoekschriften over het jachtrecht die Oldenzaal en Ootmarsum in de jaren 1780 stuurden.

Het is lastig te achterhalen wat de sociale achtergrond is van de jachtgerechtig-den. Een vergelijking met de volkstelling van 1795, maakt duidelijk dat vooral onder-nemers, kooplieden en beoefenaars van intellectuele beroepen jachtrechten kochten. Dezelfde beroepsgroepen waren oververtegenwoordigd in het nieuwe gewestelijke bestuur.⁸⁶ De nieuwe politieke machtsgroepen namen aspecten van de levensstijl van de oude elite over. Niettemin waren er ook jachtgerechtigden met een eenvoudig be-roep, zoals ambachtslieden en herbergiers.⁸⁷ Helaas is het met behulp van deze bron-nen slechts mogelijk om een beperkt deel van de jachtgerechtigden te identificeren.

⁸⁴ HCO, SO, inv.nr. 5315, Register van aangewezen commissies, 1795-1797.

⁸⁵ HCO, SO, inv.nr. 5406 (jachtwet 25 sept. 1795).

⁸⁶ Folkerts e.a., ‘De eerste volksvertegenwoordigers’, 339-345.

⁸⁷ HCO, SO, inv.nr. 5356, Opgave van de volkstelling in de stad Oldenzaal, 1795; HCO, SO, inv.nr. 5358, Opgave van de volkstelling in de stad Ootmarsum, 1795.

TABEL 1 GEREGEREERDE JACHTGERECHTIGDEN IN DE STEDEN ALMELO, OLDENZAAL EN OOTMARSUM TIJDENS HET JACHTSEIZOEN 1796-1797

Stad	Aantal huishoudens in 1795	Aantal geregistreerde jachtgerechtigden	Aantal honden	Opbrengsten (gulden)
Almelo	522	18	8	78
Oldenzaal	537	57	24	244
Ootmarsum	283	25	16	128

Bron: HCO, SO, inv.nr. 5407, Ingekomen opgaven van afgegeven jachtakten, 1795-1798; C. Trompetter, 'Bevolkingsontwikkeling, textielnijverheid en armoede. Een nieuwe visie op de demografische geschiedenis van Twente, 1675-1795', in: idem en J.L. van Zanden, *Over de geschiedenis van het platteland in Overijssel (1500-1850)*. *Elfstudies* (Meppel, 2001) 168.

98 De jachtwet van 1795 opende de jacht voor iedereen die bereid was er drie gulden of meer voor te betalen. Jachtrechten waren daardoor weliswaar binnen handbereik voor de massa, maar velen van hen kozen er voor geen jachtrechten te kopen. De lage lonen in Twente zullen daaraan hebben bijgedragen.⁸⁸ In de debatten voorafgaand aan de nieuwe jachtwet waarschuwde Representant Drumman al dat zelfs een paar gulden contributie te veel gevraagd was voor de meeste Twentenaren.⁸⁹

Dankzij de nieuwe jachtwet veranderde jachtrechten van een privilege tot een product dat vrij te koop was. Jachtrechten werden 'gecommodificeerd'.⁹⁰ Geld werd de bepalende factor en niet langer stand of beroep. In zekere zin was deze ontwikkeling al langer gaande. In de tweede helft van de achttiende eeuw konden steeds meer mensen aanspraak maken op jachtrechten op basis van bezit. De jachtwet van 1795 versnelde deze ontwikkeling in een ongekend tempo.

Kritiek op de jachtwet van 1795

De vestiging van de Bataafse Republiek was rampzalig voor de adel. Edelen verloren al hun adellijke rechten en privileges.⁹¹ Wanneer edelen wensten te jagen, moesten zij net als iedereen contributie betalen. Sophia van Rechteren protesteerde tegen de gevolgen van de jachtwet van 1795. Enkele dagen nadat de wet werd afgekondigd, schreef zij een 'memorie' naar de stadsdienaar van Almelo en de onderschout van Vriezenveen. Zij noemde het een 'notoir vergis' dat haar 'patrimonieel recht van pri-

⁸⁸ J.L. van Zanden, 'De opkomst van een eigenerfde boerenklasse in Overijssel, 1750-1830', *A.A.G. Bijdragen*, XXIV (1984) 123-125.

⁸⁹ HCO, SO, inv.nr. 5273, fol. 299r-301r.

⁹⁰ Vgl. J.F. Richards, *The world hunt. An environmental history of the commodification of animals* (Berkeley-Los Angeles-Londen, 2014) passim.

⁹¹ S.W. Verstegen, *Gegoede ingezetenen. Jonkers en geërfden op de Veluwe 1650-1830* (Arnhem, 1990) 103; Y.B. Kuiper, *Adel in Friesland 1780-1880* (Groningen, 1993) 252-254; R.P.N. Coenraad, 'Het Nederlands adelsrecht. Een staatsrechtelijk overzicht van het vigerende adelsrecht', *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis*, XI (2004) 120.

vative jacht' werd geschonden. De beschuldiging dat haar jachtprivilege in strijd was met de gelijkheid van de mens vond zij onbegrijpelijk. Het jachtrecht was haar privé-bezit. Dat kon net zo min worden afgeschaft als iemand belet kon worden 'iets op zijn goed te moogen doen of genieten'.⁹²

De municipaliteit van Almelo stuurde Sophia geen antwoord. Haar betoog was 'geen beantwoordens waardig'. In plaats daarvan stelde de municipaliteit een verklaring op die vanaf het raadhuis werd afgekondigd. In de verklaring stond dat de brief van de 'burgeresse' Van Rechteren vol stond met insinuaties en gewaande rechten. Haar handswijze was 'tegens het gezond verstand en het regt der natuur'. De provinciale jachtwet bleef van kracht in en rondom Almelo en burgers die hadden betaald voor jachtrechten hoefden zich niets aan te trekken van Van Rechteren.⁹³

Hervormingen vanaf 1798

In januari 1798 dwongen radicale unitaristen de behoudende volksvertegenwoordigers de Nationale Vergadering te verlaten.⁹⁴ De unitaristen vaardigden een grondwet uit die onder meer bepaalde dat alle burgers het recht kregen 'met uitsluiting van anderen' om op hun eigen grond te jagen.⁹⁵ De koppeling van jachtrechten aan grondbezit kwam voort uit de Franse wetgeving. Amper een maand na de bestorming van de Bastille was in Frankrijk een vergelijkbare wet aangenomen.⁹⁶ In september 1801 maakte een coup een einde aan de grondwet.

De eerstvolgende jachtwet verscheen in 1802. Het toenmalige departementaal bestuur van Overijssel achtte hervorming van de jachtwet noodzakelijk, aangezien de vorige jachtwet in strijd was met 'het belang der Ingezetenen, zo wel, als met het behoud der Wildbaane'. Om te mogen jagen was voortaan een aanmerkelijk grondbezit nodig. In het kwartier Twente gold een minimumbezit van drieduizend gulden aan 'vaste en onbezwaarde Goederen'. Daarenboven moesten jachtgerechtigden jaarlijks tenminste zes gulden contributie betalen.⁹⁷ Wie aan deze eisen voldeed mocht in principe ook op andermans grond jagen, maar niet 'tegens wil en dank van den eigenaar'.⁹⁸

In 1806 werd de Bataafse Republiek omgedoopt tot Koninkrijk Holland. Lodewijk Napoleon, die door zijn keizerlijke broer was aangesteld als koning, proclameerde een jaar na zijn aanstelling een nieuwe jachtwet. Wederom was grondbezit de belangrij-

⁹² HCO, Huis Almelo (HA), inv.nr. 1553, Memorie van de vrouwe van Almelo aan de municipaliteit van Almelo; HCO; HA, inv.nr. 1554, Memorie van de vrouwe van Almelo aan de onderschout van Vriezenveen.

⁹³ HCO, HA, inv.nr. 1553.

⁹⁴ E.H. Kossmann, *De Lage Landen. Twee eeuwen Nederland en België* (zesde druk; 2 dln.; Amsterdam, 2005), I, 82-88.

⁹⁵ Staatsregeling voor het Bataafsche Volk (1798); Website Nederlandse Grondwet; <http://www.denederlandsegrondwet.nl/9353000/1/jgvvihlf299qosr/vi48ki66cft> (geraadpleegd 16 jan. 2015).

⁹⁶ J. Kusters, *Eenige mededeelingen over oud-Nederlandsch jachtrecht* (Arnhem, 1910) 96-97.

⁹⁷ G. Roijer, *Reglement op de jacht, in het Departement van Overijssel* (Zwolle, 1802) 1-7.

⁹⁸ HCO, SO, inv.nr. 5843, Resoluties van het Departementaal Bestuur van Overijssel, fol. 77v.

ste voorwaarde voor het jachtrecht. Tot de jachtgerechtigden behoorden diegenen die tenminste vijftig gulden aan belasting voor ‘liggende gronden’ betaalden. Bovendien moesten jagers een paar gulden contributie betalen. Jachtgerechtigden mochten in principe jagen op andermans grond, maar dienden hoven, tuinen, plantages, geschoffelde lanen, et cetera te vermijden. Wie geen vreemde jagers op zijn grond wenste, moest zijn eigendom laten registreren en met behulp van jachtpalen afbakenen.⁹⁹ De jachtwet van 1807 bleef van kracht tot het einde van de Franse tijd.

Een fractie van de inwoners van Twente kon voldoen aan de eisen om te mogen jagen. In Oldenzaal daalde het aantal jachtgerechtigden van 57 in 1795 naar tien in 1806 en in Ootmarsum van 25 in 1795 naar elf in 1805.¹⁰⁰ Na de commodificering van het jachtrecht in 1795 werd de jacht in de latere jaren van de Bataafse Republiek weer een elitaire aangelegenheid. Uitsluitend grootgrondbezitters mochten jagen. Deze ontwikkeling hing samen met de tanende volksinspraak vanaf 1798.¹⁰¹

100

De jachtwet van koning Willem I

Na gevoelige nederlagen van het Franse leger, riep een groep oud-regenten de onafhankelijke Nederlandse staat uit. De oudste zoon van de laatste stadhouder werd ingehuldigd als Willem I, koning der Nederlanden. Tijdens zijn bewind liet Willem I zich bijstaan door een zeer beperkt deel van de natie, een notabelenelite. Deze nationale politieke elite bestond uit leden van oude adellijke en patricische families, voormalige bestuurders uit de Bataafs-Franse tijd en *nouveaux riches*. De notabelenelite vormde een amalgaam van oude en nieuwe machtsgroepen.¹⁰²

Willem I liet in 1814 een nieuwe jachtwet afkondigen. Jagers moesten zich in het vervolg laten registreren bij de Opperhoutvesterij. De kosten waren afhankelijk van het soort jacht dat werd uitgeoefend, maar ze waren behoorlijk gestegen ten opzichte van de jachtwet van 1795. Om in de gehele provincie zowel de lange als de korte jacht te mogen uitoefenen betaalde een doorsnee burger jaarlijks zestig gulden. Edelen en grootgrondbezitters betaalden voor dezelfde akte slechts veertig gulden, aangezien zij tot ‘gequalificeerden’ werden gerekend.¹⁰³ Daarenboven werden heerlijke jachtrechten hersteld en mocht het zogenaamde ‘edel wild’ –herten en reeën – uitsluitend worden bejaagd door met de vorst bevriende edelen.¹⁰⁴ De jachtwet van 1814 was een

99 ‘Reglement op de jagt in het Koninkrijk Holland’, in: *Verzameling van placcaaten, decreeten, bekendmakingen, enz. (...)* (Franeker, 1808) 1-22; ‘Tarif op de jagt in het Koninkrijk Holland (...)’, in: *Verzameling*, 24-26.

100 HCO, SO, inv.nr. 6222, Bij het Departementaal Bestuur ingekomen stukken over de jacht, 1805-1807.

101 Kossmann, *De Lage Landen*, I, 82-88.

102 R. van der Laarse, *A nation of notables. Class, politics and religion in the Netherlands in the nineteenth century* (Salford, 1999) 14; Y.B. Kuiper en R. van der Laarse, ‘Inleiding’, in: iidem, ed., *Beelden van de buitenplaats. Elitevorming en notabelencultuur in de negentiende eeuw* (Hilversum, 2005) 9-24.

103 ‘Wet, houdende bepalingen op het Stuk der jagt en visscherij, gearresteerd den 11 julij 1814 no. 29’, *Staatsblad der Verëenigde Nederlanden*, LXXIX (1814) 1-14.

104 H. Dahles, *Mannen in het groen. De wereld van de jacht in Nederland* (Nijmegen, 1990) 187.

synthese van voorgaande jachtwetten. Opnieuw bevatte zij voorrechten voor edelen en grootgrondbezitters. Tegelijkertijd stond het inwoners wier vermogen het toeliet vrij om jachtrechten te kopen. De jachtwet bevoordeelde daardoor de door Willem I geselecteerde notabelenelite.

Conclusie

De ontwikkeling van het jachtrecht in Twente in de periode van 1747 tot 1815 weer spiegelt de verschuivende machtsverhoudingen van deze tijd. Tijdens het *ancien régime* was het jachtrecht het privilege van riddermatige edelen en patriciërs uit de hoofdsteden. In de jaren 1780 uitten patriotse burgers kritiek op de jachtwetgeving. Terwijl de gevestigde orde haar jachtrechten verdedigde aan de hand van de soevereiniteit van de Staten, claimden patriotten jachtrechten op basis van natuurrecht en volkssoevereiniteit. In de eerste jaren van de Bataafse Republiek werd het revolutionaire gelijkheidsideaal toegepast op de jachtwetgeving. Naarmate democratische tendensen afnamen, werd het elitaire karakter van de jacht hersteld. Aan het einde van deze periode werd een nieuwe elite gecreëerd, die sterk bevoordeeld werd door de jachtwet.

101

Aanspraken op jachtrechten en veranderingen van de jachtwet geven daarnaast een inzicht in politiek-historische ontwikkelingen. In de eerste plaats leidde de vorming van een eenheidsstaat tot centralisering van de (jacht)wetgeving. Ten tweede valt op dat de Bataafs-Franse tijd geen cesuur vormt in de geschiedenis, zoals traditioneel wordt aangenomen.¹⁰⁵ Na een radicaal-democratische start werden traditionele rechten hersteld. De Bataafs-Franse tijd leidde dus niet tot fundamentele veranderingen. Tot slot ontwikkelde persoonlijke welvaart zich tot een even bepalende factor als afkomst en ambt, waar het gaat om de basis van machtsposities (en dus ook het jachtrecht). Geld werd de grote gelijkmaker.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Vgl. P. Brusse en W. Mijnhardt, *Towards a new template for Dutch history. De-urbanization and the balance between city and countryside* (Zwolle-Utrecht, 2011) 80-99.

¹⁰⁶ Vgl. Behrens, *The Ancien Régime*, 64-74.

Leon Wessels

Hunting for power

Hunting rights and the shifting balance of power in Twente, 1747-1815

102

The evolution of hunting rights in Twente between 1747 and 1815 reflects the shifting balance of power in this period. Traditionally, hunting rights were the privilege of noblemen and patricians. During the civil strife in the 1780s and the first years of the Batavian Republic, hunting laws were reformed based on enlightened notions of natural law, popular sovereignty, and egalitarianism. However, these revolutionary reforms were not lasting. After the patriot revolt was put to an end and the democratic tendencies of the Batavian Republic turned out to be short-lived, hunting once again became an activity of the privileged. Over the long haul, personal wealth became increasingly important as a form of admission to the hunting elite. The development of hunting rights supports recent studies that criticize the relative importance that has been given to the Batavian-French period as a turning point in the history of the Netherlands.

Leon Wessels MA completed a research master in History, Culture & Power in August 2015 at the Vrije Universiteit Amsterdam. He currently works as a research assistant at the same university. Since December 2014 he is a board member of Stichting Werkgroep Adelsgeschiedenis.

Van Dieststraat 15, 7651 BH Tubbergen, The Netherlands – leonwessels89@gmail.com

- Bergen op Zoom. Residentie en stad 9
Willem van Ham
- Heren van Holland. Het bezit van Hollandse heerlijkheden onder adel en patriciaat (1500-1795) 37
Maarten Prins
- De invloed van esthetische ontwikkelingen op de reisbeleving. De waardering van Engelse en Duitse adellijke residenties door Nederlandse reizigers in de achttiende eeuw 63
Renske Koster
- Jagen naar macht. Jachtrechten en verschuivende machtsverhoudingen in Twente, 1747-1815 81
Leon Wessels
- Een 'uitgebreide aristocratie' of een 'gematigd democratisch beginsel'? Van Hogendorp en de adel als vertegenwoordiger van het platteland (1813-1842) 103
Wybren Verstegen
- Beleven en herinneren op het slagveld van Waterloo. Een adellijk perspectief (1815-1870) 125
Jolien Gijbels
- Elites and country house culture in nineteenth-century Limburg 147
Fred Vogelzang
- De reizende jonkheer. Museumdirecteur Willem Sandberg als cultureel diplomaat 171
Claartje Wesselink

22 | 2015

9 789087 045722

